

TƏHSİLALANLARIN BACARIQ VƏ VƏRDİŞLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA MODELLEŞDİRMƏ METODLARINDAN İSTİFADƏ İMKANLARI

K.M. Qasımova, A.Z. Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə: Müasir dövrdə kimya təhsilinin əsas vəzifəsi şagirdlərə Dövlət təhsil standartlarının tələblərinə uyğun biliklərin öyrədilməsi, həmçinin onlarda tədqiqatçılıq axtarışı üçün zəruri olan bacarıq və vərdişlərin aşılanmasıdır. Tədqiqatçılıq fəaliyyəti kimya kursunun hər bir mövzusunun öyrədilməsində onun məzmununun açılmasına şərait yaratmaq məqsədilə aparıla bilər. Öyrənlərin tədqiqatçılıq fəaliyyəti həlli məlum olmayan məsələləri həll etmək yaradıcılığıdır.

Modelləşdirmə metodu görə öyrənilən prosesin və ya obyektin modeli qurulur. Modelləşdirmə nəticəsində

- hadisələr haqqında daha etibarlı məlumatlar alınır;
- qazanılan yeni biliklərin möhkəmlənməsini təmin edir, və onları praktikaya tətbiq etməyə şərait yaradır;
- kimya istehsalının əsasları ilə tanış olmağa kömək edir.

Açar sözlər: model, kristal qəfəs, modelləşdirmə, tədqiqat, kimyəvi proses.

“Model” termini insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində geniş istifadə olunur. Hətta o dərəcədə çox istifadə olunur ki, modellər “dünyasının” harada qurtardığını müəyyənləşdirmək və idrak proseslərində nəyin modelləşdirmə olmadığını demək o qədər də asan olmur. Model və modelləşdirmə anlayışlarının geniş yayılmasına baxmayaraq elmi ədəbiyyatda onların birmənalı izahı yoxdur. “Model sözü” (fr. - modele, lat. - modulus - ölçü, nümunə) geniş mənada hər hansı obyektin, prosesin, hadisənin əvəzləyicisi kimi istifadə olunan obrazdır. Təsvir, sxem, çertyoj, qrafik, plan, riyazi ifadə və s. başqa sözlə model - real obyektin sadələşdirilmiş oxşarıdır.

Modellərin yaradılmasına və öyrənilməsinə yönələn insan fəaliyyətinə modelləşdirmə deyilir [1, s.142].

Modelləşdirmə üsulu bir tədqiqat aləti kimi insanın təbiət və cəmiyyətin inkişaf qanuna uyğunluqlarını dərk etməsi prosesində, ətraf aləmin praktiki dəyişdirilməsi yollarının axtarılmasında mühüm yer tutur. Son illər komputer texnologiyasının sürətli inkişafı nəticəsində bu üsula təkcə fiziklərin, mexaniklərin deyil, iqtisadçıların, sosioloqların, demoqrafların və digər elmlərin nümayəndələrinin marağı daha da artmışdır. Yeni elmi biliklər alınması

üsullarının, o cümlədən modelləşdirmənin tətbiqi istənilən elmi istiqamətin inkişafı üçün zəruri şərtlərdəndir.

Modelləşdirmə üsulu və vasitələri həm yeni faktların ixahında, həm də idarə etmə qərarlarının qəbul edilməsində səmərəli surətdə müvəffəqiyyətlə tətbiq olunur. Modelləşdirmə həm ayı-ayrı elmi istiqamətlərin ümumi cəhətlərini, həm də onların məzmun spesifikasiyasını nəzərə almağa imkan verdiyindən, bu üsulun köməyi ilə elmin mühüm sahəsini-müasir elmi biliklərin sintezi məsələsini həll etmək mümkün olmuşdur. Mahiyyət etibarı ilə modelləşdirmə anlayışı elmi idrakla eyniləşdirilir,obyekti dərk etmək - onu modelləşdirmək kimi qəbul edilir.

Modelləşdirmə prosesi üç elementi özündə birləşdirir: Orijinal (tədqiqat obyektini) - qnoseoloji subyekt (tədqiqatçı) - model (öyrənilənlə öyrənən arasında vasitə). Biz real aləmdə tamamilə başqa bir M obyektini (o obyektinin modelini) yaradırıq. Modelin qurulması mərhələsi (I) obyekt - orijinala dair müəyyən biliklərin olmasını nəzərdə tutur. Model obyektin ən mühüm cəhətlərini əks etdirir və onun orijinala nə dərəcədə uyğun olmağı məsələsi konkret təhlil tələb edir. Modelləşdirilən obyektin bir cəhətinin dərinədən öyrənilməsi, digər tərəflərin tədqiqindən imtina etmək hesabına başa gəlir. Odur ki, istənilən model orijinalı yalnız ciddi məhdud mənada əvəz edir. Modelləşdirmənin sonrakı (II) mərhələsində model müstəqil tədqiqat obyektinə çevrilir. Bu zaman model üzərində eksperimentlər (sınaqlar) aparılır,modeli təyin edən əsas parametrlər dəyişdirilir və modelin müvafiq vəziyyətlərinə dair biliklər sistemləşdirilir. Bu mərhələnin yekunu model haqqında bitkin biliklər yığılır.

Daha sonra (III) biliklərin modeldən original üzərinə köçürülməsi həyata keçirilir.Yeni biliklər sistemi formalaşdırılır. Eyni zamanda model dilindən orijinalın dilinə keçir. Nəhayət son mərhələdə (IV) modelin köməyi ilə alınan biliklər praktikada yoxlanılır,obyektin ümumiləşmiş nəzəriyyəsinə qurmaq və obyektini idarə etmək üçün istifadə edilir. Yekunda yenə də real obyekt problematikasına qayıdır. Modelləşdirmə dövrü xarakterli prosesdir.Başqa sözlə ilk dörd mərhələli dövrdən sonra ikincisi, üçüncüsü və s. gələ bilər. Bu halda tədqiq olunan obyekt haqqında biliklər genişləndirilir və dəqiqləşdirilir, başlanğıc model isə tədricən təkmilləşir. Obyekt haqqında ilkin biliklərin nisbətən az olması və modelin qurulmasında buraxılan səhvlər nəticəsində modelləşdirmənin birinci dövründən sonra aşkarlanan çatışmazlıqları sonrakı dövrlərdə aradan qaldırmaq olar. Odur ki, modelləşdirmə metodologiyasında kifayət qədər özünü təkmilləşdirmə imkanları nəzərdə tutulmuşdur [4, s.32].

Əsas hissə

Modelləşdirmə üsullarını şərti olaraq 2 böyük qrupda birləşdirmək olar: maddi və ideal modelləşdirmə. Maddi modellər təbii və ya süni mənşəli hər hansı maddi obyektlərdə təzahür olunur. İdeal modellər isə insan təfəkkürünün məhsuludur, belə modellərlə əməliyyatlar insanın şüurunda həyata keçirilir.

Maddi modelləşdimə üsullarında tədqiqatlar öyrənilən obyektin əsas həndəsi, fiziki, dinamik və funksional xarakteristikalarını əks etdirən model əsasında aparılır. Maddi modelləşdirmə üsulları 2 əsas qrupa ayrılır: fiziki modelləşdirmə və analog modeləşdirmə.

Fiziki modelləşdirmədə real obyekt onun böyüdülmüş və ya kiçildilmiş sürətilə əvəz olunur və tədqiqat da onun üzərində aparılır. Öyrənilən proses və hadisələrin xassələri sonradan oxşarlıq nəzəriyyəsi əsasında modeldən obyektə köçürülür. Fiziki modellərlə obyekt - orijinal eyni təbiətli maddi obyektlərdə və eyni qanunlara tabedir. Belə modellər texniki elmlərdə geniş yayılmışdır: astronomiyada, hidrotexnikada, arxitekturalarda, təyyarəqayırma və s. Fiziki model adətən bir və ya bir neçə obyektə aid olur. Ona görə də universal xarakter daşımır.

Analog modelləşdirmə fiziki təbiətləri müxtəlif olan, lakin formal cəhətdən eyni cür ifadə olunan (eyni riyazi tənliklərlə, məntiqi sxemlərlə və s.) proseslər və hadisələrin analogiyasına əsaslanır. Ən sadə misal, mexaniki rəqsərin eyni diferensial tənliklərlə təsvir edilən elektrik sxemlərinin köməyi ilə öyrənilməsidir. Belə modelləşdirmədə müxtəlif hadisələrə aid olan tənliklərin oxşarlığı əsas təşkil edir.

Maddi modelləşdirmənin hər iki tipindən modellər ilkin obyektin maddi inikaslarıdır və modellə orijinal öz həndəsi, fiziki və başqa xarakteristikaları ilə bir-birinə bağlıdır. Belə ki, tədqiqat prosesi təbii eksperimentdən ibarət olub, modelə maddi təsirlərlə sıx bağlıdır.

İdeal modelləşdirmə maddi modelləşdirmədən prinsipial fərqlənir. Belə modelləşdirmə obyektə modelin analogiyasına deyil, idealın (fikrinin) analogiyasına əsaslanır və nəzəri xarakter daşıyır. İdeal modellər sinfi hər şeydən əvvəl real həqiqəti formalaşdırmaq dərəcəsinə görə fərqlənən kifayət qədər müxtəlif modelləri birləşdirir.

Elmi idrakda ideal modelləşdirmənin əsas iki tipini fərqləndirirlər: intuitiv modelləşdirmə və işarə modelləşdirməsi [5, s.64].

İntuitiv modelləşdirmə dedikdə obyekt haqqında formalizə edilə bilməyən və ya ona ehtiyacı olmayan intuitiv təsəvvürlərə əsaslanan modelləşdirmə başa düşülür. Bu mənada məsələn, hər bir insanın həyat təcrübəsi ətraf aləmin intuitiv modeli sayıla bilər.

İşarə modelləşdirməsi müəyyən növ işarələrdən (sxemlər, qrafiklər, çertyojlar, düsturlar, simvollar yığımı və s.) və işarə çevirmələrindən model kimi istifadə edilməsinə əsaslanır.

Modellərə təqdim olunan tələblər [2, s.81].

1. Universalıq- real obyektin öyrənilən xassələrinin model tərəfindən əks etdirilməsinin dolğunluğu.

2. Adekvatlıq- obyektin lazımi xassələrinin verilən dəqiqliklə əks etdirmək xüsusiyyəti. Prosesə uyğunluq.

3. Dəqiqlik - real obyektin xarakteristikalarının model vasitəsi ilə alınmış xarakteristikalara uyğun gəlmə dərəcəsi ilə qiymətləndirilir.

4. Qənaətlilik-modelləşməyə sərf olunan xərclərlə təyin olunur.

Modelləşdirmə metodu Kimya fənninin tədrisi zamanı istər ali, orta ixtisas məktəblərində istərsə də orta məktəblərdə mütləq yerinə yetirilməli olan bir mərhələdir. Kimya müəllimlərinin üzərinə düşən əsas yük şagirdlərə izah etdikləri mövzunu şagirdə mənimsətmək üçün əsas yol kimi modelləşdirmədən istifadə etməkdir. Modelləşdirməni bütün mövzularda həyata keçirmək mümkündür.

Nümunə: Karbon yarımqrupu elementləri -Bu fəsildə karbon yarımqrupu elementlərinin ümumi xarakteristikası, karbon, karbon oksidləri, karbonat turşusu və onun duzları, təbiətdə karbon dövrəni, silisium, silisium-dioksid və metasilikat turşusu, silisiumun təbii birləşmələri və onların texnikada tətbiqi tədris olunması nəzərdə tutulur. Bu fəsil üzrə aşağıdakı modellərdən istifadə etmək olar [5, s.72]:

- Dövri sistemdə karbon yarımqrupu elementlərinin yerləşməsin göstərən animasiya modeli

- Sıra nömrəsinin artması ilə atom radiusunun artmasını göstərən plastilindən hazırlanmış modellər

- Minerallara aid interaktiv oyun modelləri

- Elektron konfigurasiyalarına aid interaktiv oyun modelləri

- Almaz, qrafit, fullerenin mil-kürəcik modelləri

- karbonun binar birləşmələrdə oksidləşmə dərəcələrin tapmaq üçün interaktiv oyun modelləri

- Kimyəvi reaksiyalara aid interaktiv oyun modelləri

- karbon oksidlərinin mil-kürəcik modelləri

- karbonat turşusunun mil-kürəcik modelləri

- təbiətdə karbon dövrəninə modeli

- silisium-dioksid və karbon - dioksidin kompyuter modeli

Nəticə

Müasir təhsil və yeni nəsil tətbiqetməni, təcrübədən öyrənməyi sevir. Təhsilin hansı pilləsində olursa olsun Kimya dərslərini modelləşdirməsiz təsvür etmək mümkün deyildir. Düşünün ki, kristal qəfəsin tipləri dərslərini şagird və tələbələrə heç bir modelləşdirmə etmədən izah etməyə çalışırıq. Təbii ki, bu izah şagirdlərin hafizəsində əzbərləməli olduqları bir mövzu olaraq qalacaq. Onlara kristal qəfəsin tiplərini modellər vasitəsilə izah etsək bu zaman şagirdlər qəfəs tiplərinin bir-birindən fərqi dəqiqliklə qavrayacaq. Bu modelləşdirməni öyrənmələrin özlərindən tələb etsək ömürlük yaddaşa həkk olunmanı həyata keçirmiş olarıq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Applikation of innovations to chemistry teaching methods in Azerbaijan. Asosjournal. The Journal of Academic Sosial Science, Turkey, 2014, 312s.
2. Kimyanın tədrisi metodikasının inkişafında politexnik təlim və onun həyatla əlaqələndirilməsi dövrü. Bakı: Elm, 2006, 228s.
3. Kimyanın tədrisi metodikasının inkişafında qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və yayılması. Bakı: Elm, 2008, 178s.
4. Пильникова Н. Из опыта изучения непредельных углеводов. Химия в школе. Москва, 2015, №4, с.176
5. Əliyev A. Kimyadan laboratoriya işlərinin təşkili və keçirilməsinə aid didaktik materiallar. Bakı: Elm, 2015, 182s.
6. Верховский В., Смирнов А. Техника химического эксперимента. Пособие для учителей т.1. Изд.7-е, переработ. М., Просвещение, 1973, 218с.
17. Zülfüqarova A. Ümumtəhsil məktəbləri üçün kimya fənni kurikulumu haqqında. Azərbaycan müəllimi. Bakı: Aspoliqraf, 2011, 198s.

К.М. Гасимова, А.З. Мамедова

Использование методов моделирования в формировании навыков и привычек студентов

РЕЗЮМЕ

Основная задача химического образования в наше время - обучить студентов знаниям в соответствии с требованиями государственных образовательных стандартов, а также привить им навыки и привычки, необходимые для исследовательской работы.

Исследовательская деятельность может проводиться с целью создания условий для раскрытия содержания каждого предмета курса химии. Исследовательская деятельность учащихся - это творческое решение неизвестных проблем.

По методу моделирования строится модель изучаемого процесса или объекта. В результате моделирования

- получается более достоверная информация о событиях;
- обеспечивает закрепление новых знаний и создает условия для их применения на практике;
- помогает познакомиться с основами химического производства

Ключевые слова: модель, кристаллическая решетка, моделирование, исследование, химический процесс.

K.M. Gasimova, A.Z. Mammadova

Use of modeling methods in the formation of skills and habits of students

SUMMARY

The main task of chemistry education in modern times is to teach students knowledge in accordance with the requirements of state educational standards, as well as to instill in them the skills and habits necessary for research.

Research activities can be conducted in order to create conditions for the disclosure of the content of each subject of the chemistry course. Learners' research activities are the creativity of solving unknown problems.

According to the modeling method, a model of the studied process or object is constructed. As a result of modeling

- more reliable information about events is obtained;
- ensures the consolidation of new knowledge, and creates conditions for their application in practice;
- helps to get acquainted with the basics of chemical production.

Key words: model, crystal lattice, modeling, research, chemical process.